

Розділ V. МОДЕРНІ НАПРЯМИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 911.3:811.161.2'276.6'373.46

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ КОНСТРУКТИВИ МОНОГРАФІЇ «ВЕРБАЛЬНА МОВА СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК»

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна, м. Львів

У статті з'ясовано актуальність мовнонаукових суспільно-географічних досліджень. Розкрито сутність поняття вербальна мова суспільної географії як складної відкритої динамічної системи словесних засобів для здобуття, зберігання та передавання наукового знання. Зазначено, що методологічною основою мовнонаукових досліджень є лінгвістична філософія. Висвітлено зміст і структуру монографії М. Влах «Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток». Наведено перелік наукової новизни виконаного дослідження. Виявлено тенденцію до формування нової наукової мови суспільної географії. Наголошено про потребу створення лексикографічних праць та організаційних структур для унормування суспільно-географічної термінології.

Ключові слова: наукова мова, вербальна наукова мова, теорія, поняття, термін, суспільна географія.

THE THEORETICAL AND APPLIED CONSTRUCTIVES OF THE MONOGRAPH «VERBAL LANGUAGE OF HUMAN GEOGRAPHY: FORMATION AND DEVELOPMENT»

Myroslava Vlakh

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

The relevance of linguistic research in human-geographical sciences is clarified in the article. The essence of the concept verbal language of human geography as complex open dynamic system of verbal means for acquiring, storing and transmitting scientific knowledge is revealed. It is noted that the methodological basis of linguistic research is linguistic philosophy. The content and structure of the monograph «Verbal language of human geography: formation and development» are highlighted. The list of scientific novelty of the performed research is given. A trend towards the formation of a new scientific language of human geography has been revealed. The need to create lexicographic works and organizational structures for the standardization of human-geographical terminology is emphasized.

Keywords: scientific language, verbal scientific language, theory, concept, term, human geography.

Актуальність дослідження вербальної мови суспільної географії зумовлена багатьма чинниками, з-поміж яких відзначимо необхідність систематизації обширного фахового лексикону, виявлення поняттєво-термінних лакун, визначення напрямів концептуального і лінгвального удосконалення поняттєво-термінної системи науки. З лінгвальних чинників нагальною стала українізація (деросіянізація, деанглїзація) наукової мови суспільної географії через повернення питомої термінології.

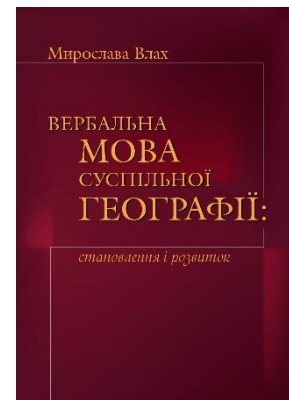
Аналіз публікацій з теми дослідження. Проблему становлення і розвитку вербальної мови суспільної географії в наукових публікаціях висвітлено загалом недостатньо. Переважно окремі питання поняттєво-термінологічних досліджень розкрито в посібниках, підручниках і монографіях з історії, теорії та методології суспільної географії [2; 5–9; 13–15], у термінологічних словниках з окремих розділів суспільно-географічної науки [3; 10–12], а також у поодиноких статтях [4]. Для удосконалення поняттєво-термінної системи і текстів суспільно-

географічної науки важливими є праці знаних українських мовознавців (Ф. Бацевич, А. Д'яков, З. Куделько, Т. Кияк, І. Кочан, О. Кочерга, Г. Мацюк, Г. Наконечна, Т. Панько, Л. Полюга, П. Селігей, О. Сербенська та ін.).

Мета дослідження: розкрити зміст поняття *вербальна мова суспільної географії* як відображення за допомогою словесних знаків уже наявного знання (теоретичні конструктиви), а також як метод теоретичного осмислення конкретних об'єктів дослідження і розбудови теорії суспільної географії через аналіз поняттєво-термінних систем, семантичних мереж, лексико-семантичних полів, синонімних, антонімних, асоціативних рядів (прикладні конструктиви).

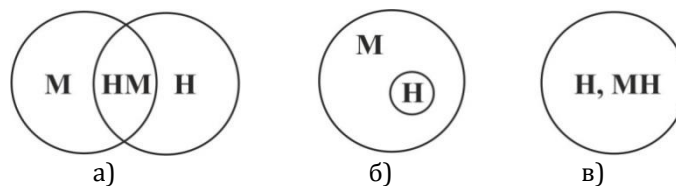
Виклад матеріалу. Монографія М. Влах «Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток» є першою спробою наукової перцепції українськомовного СловоСвіту суспільної географії [1]. Це міждисциплінарне дослідження, виконане на змістовому перетині теорії суспільної географії, історії суспільної географії, лінгвістики та філософії.

У монографії уперше в науковий вжиток запроваджено поняття *вербальна мова суспільної географії*, що потрактовується як складна відкрита динамічна система усіх словесних засобів, що використовується для здобуття, зберігання та передавання наукового знання. Складність мовної системи суспільної географії пов'язана з внутрішньою дискретністю (складність будови, динамічна складність внаслідок появи нових елементів та зв'язків). Відкритість вербальної системи суспільної географії полягає в її взаємодії з мовними системами суміжних наук, або зовнішнім мовним довіллям. Динамічність вербальної мови суспільної географії є зміною її стану внаслідок постійного поглиблення та розширення наукового пізнання, що зумовлює потребу в позначі нових понять.



Наголошено на доречності поняття *вербальна мова* саме для географії, для якої, на відміну від інших наук, окрім словесних, важливими є іконічні засоби (карти, графіки, діаграми), а також символи та індекси. Зазначено, що домінантою вербальної мови суспільної географії є її розгалужена і динамічна поняттєво-термінна система.

У монографії розкрито відмінність понять *наукова мова* і *мова науки*. Для з'ясування сутності цих понять використано метод кругів Ейлера. За філософського потрактування науки завважимо частковий збіг обсягу аналізованих понять (рис. 1а). У такому разі доречне поняття *наукова мова*. Фундаментальна категорія *наукова мова* розміщена у смислового ланцюзі понять *наукове пізнання*, *наукове знання*, *мовна картина Світу*, *концептуальна картина Світу*. Це зумовлює її розгляд в межах окремих філософських систем, дотичних до проблем походження слова, виявлення його значень, смислів тощо. Термінна система поняття *наукова мова* розгортається через поняття метамови (*об'єкт науки*, *предмет науки*, *суб'єкт наукового дослідження*, *методи дослідження*, *наукова парадигма* тощо).



М – мова, Н – наука, НМ – наукова мова, МН – мова науки

а) відношення перетину; б) відношення підпорядкування; в) відношення тотожності

Рис. 1. Логічні моделі відношень понять мова і наука

Відношення супідрядності понять виникає за умови потрактування науки в конкретному знаннєвому вимірі (наука – конкретна знакова система знань про дійсність) (рис. 1б). У такому разі варто використовувати поняття *мова науки*, яке однопорядкове з *мовою спілкування*, *мовою техніки*, *мовою культури*, *мовою мистецтва* тощо.

Якщо мова науки є засобом матеріального вираження, способом буття самої науки, то поза мовою немає науки. Таке розуміння відображає відношення тотожності понять *наука, мова науки* (рис. 1в).

Відповідно до структури мовних знаків побудовано модель структури мови науки, що містить вербальну (природну, штучну) та невербальну (іконічну, індексну, символічну) мови (рис. 2).



Рис. 2. Модель структури мови науки

Методологічну основу виконаного дослідження становлять напрацювання лінгвістичної філософії, за якою пізнання мови є визначальним для досягнення Світу. Поглиблення і розширення наукового пізнання, що відображають процеси диференціації та інтеграції наукових дисциплін, зумовлюють постійну потребу в удосконаленні мови науки, формуванні мовнонаукової картини Світу, яка об'єктивує дійсність. Суспільно-географічні мовнонаукові дослідження, окрім когнітивної причиновості, мають й лінгвальний складник, зумовлений тривалими процесами ідеологізації та очуження української наукової мови.

Такі методологічні підходи зумовили структуру монографії. Вона складається з дев'яти розділів. У першому розділі висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження вербальної мови суспільно-географічної науки, зокрема філософську сутність мови науки, еволюцію історико-філософських поглядів на мову, схарактеризовано семіотичну, текстову концепції мови науки, виконано історичний дискурс її розвитку.

У другому розділі вияснено значення української географічної лексикології для створення та унормування терміносистем; розкрито історію української географічної лексикології на класичному і модерному етапах її розвитку; висвітлено головні типи лексикографічних праць; виокремлено головні проблеми суспільно-географічної термінології як вислід її історичного розвитку.

Особливості вербальної мови суспільної географії проаналізовано в третьому розділі. У ньому розкрито сутність, види понять і термінів з особливою увагою до нечітких; висвітлено методологічні принципи термінування понять, зокрема відображення (рефлексії), системності, дериватності, антонімії (бінаризму), тринітаризму, традиції, передбачення; з'ясовано головні правила термінування й означення понять; наголошено на метафоризації як характерній прикметі географічного термінотворення; з'ясовано сутність, принципи та головні методи поняттєво-термінологічного аналізу, зокрема типологічний, фреймової семантики, формально-логічний, лінгвістичної змінної, етимологічний, історико-лінгвістичний.

Центральними у монографії є четвертий, п'ятий і шостий розділи, у яких з'ясовано сутність процесу концептуалізації суспільно-географічних терміносистем через унормування термінів на позначку відповідно суспільно-географічних об'єктів, суспільно-географічних відношень та суспільно-географічних процесів. Доведено важливість дотримання у процесі термінотворення і терміновжитку належних кваліфікаційних ознак понять. Задекларовано потребу становлення суспільно-географічного термінознавства як наукового напрямку теорії географії, який позиціоновано на змістовому перетині загального термінознавства, історії географічної науки, теорії географічної науки. Висвітлено значення суспільно-географічного термінознавства для розвитку науки та його сучасні теоретико-методологічні проблеми.

Широке потрактування концептуалізації наукової мови, що, окрім поняттєво-термінового ядра, стосується її аксіологічного та образного компонентів, зумовило зміст решти розділів монографії, у яких відповідно розкрито еволюцію смислів геопросторових концептів *межа, помежів'я, геопросторова організація суспільства, геообраз*. Визначення трендів

модернізації змісту та еволюції смислів суспільно-географічних концептів – найголовніше завдання у дослідженні сучасної вербальної мови науки, розв'язання якого даватиме змогу якомога адекватніше відображати суспільно-географічну дійсність у всій повноті та різноманітті виявів.

Структура монографії «Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток» уможливила її наукову новизну. Зокрема,

- на лінгвофілософській основі розкрито зміст поняття *вербальна мова суспільної географії* як складної відкритої динамічної системи словесних засобів для здобуття, зберігання та передавання наукового знання;
- обґрунтовано та апробовано семіотичну, текстову і комунікативно-прикладну концепції вербальної мови суспільної географії;
- використано метод семантичного трикутника для з'ясування сутності суспільно-географічних понять в єдності їхнього концептуального змісту та мовного вираження;
- окреслено загально- і конкретнонаукові проблеми змістового та лінгвального унормування і розвитку суспільно-географічної термінології;
- виявлено тенденції до узагальнення змісту суспільно-географічних понять, ретермінологізації понять із суміжних наук, що забезпечує концептуалізацію науки;
- у науковий обіг запроваджено і виозначено такі поняття: *нечітке географічне поняття, географічна метафоризація, географічна лексикологія, географічне термінознавство, геотекстологія, географічна неологіка, географічна мовнонаукова мода, коннектогеографія, агональний геопростір*;
- виконано періодизацію історії української суспільно-географічної термінології.

У монографії «Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток» удосконалено:

- принцип тринітаризму в суспільно-географічному термінотворенні;
- принципи і методичку конкретнонаукового поняттєво-термінологійного аналізу;
- методичку модального аналізу географічних текстів;
- алгоритм суспільно-географічного термінування через послідовну позначу просторових об'єктів, відношень, процесів.

Із використанням зазначених теоретичних і методичних напрацювань у дослідженні отримали подальший розвиток:

- науково-теоретичні узагальнення українських і закордонних дослідників щодо чинників зародження, становлення і розвитку наукової мови суспільної географії;
- поняттєво-термінні системи «Концептуальні суспільно-географічні об'єкти», «Концептуальні суспільно-географічні відношення», «Концептуальні суспільно-географічні процеси» через використання мовних одиниць на позначу сучасних дослідницьких об'єктів і явищ, а також застосування українськомовних відповідників;
- концептуалізація понять *геопозиційність, геопросторова межа, помежів'я, геопросторова організація суспільства, геообраз*.

Висновки. Вербальна мова суспільно-географічної науки має конструктивний характер, зумовлений її безпосереднім застосуванням як для побудови теорії науки, так і використанням поняттєво-термінної системи науки як методу конкретного дослідження.

Унаслідок виконаного дослідження виявлено тенденцію до формування нової наукової мови суспільної географії, головними рисами якої є:

- виникнення нових категорій на позначу загального об'єкта дослідження суспільної географії (*антропосфера, геonoосфера, інформаційне суспільство, Ноосфера*);
- трансформація значень і модернізація смислів понять відповідно до нової поліонтичної (багатобуттєвої) суспільно-географічної дійсності (реальної, віртуальної, доповненої, змішаної);
- вироблення термінології на позначу процесів функціонування суспільно-географічних об'єктів (*компонентно-функціональна структура, територіально-функціональна структура та ін.*);
- послуговування нечіткими поняттями з непостійним обсягом і змістом та динамічними смислами (*геопросторова організація суспільства*);

- «гібридизація», або виникнення нових понять на основі протилежних ознак чи надання нового змісту уже наявним поняттям (*фронтир, географічний образ* та ін.);
- використання перцепційного підходу до термінотворення (*геообраз, ментальна межа, ментальна карта, відчуття простору*);
- створення нових термінів на основі цифровізації суспільно-географічних досліджень (*геолокація, геоінформаційна система, смарт-місто, е-держава, індустрія 5.0* та ін.).

Унормування та подальший поступ суспільно-географічної термінології можливі лише на основі удосконалення лексикографічних праць, укладених у розрізі окремих наукових напрямів системи суспільно-географічного знання. Принцип системності стосується як їх виокремлення, так і викладу матеріалу через побудову поняттєво-термінних систем, лексико-семантичних полів. Серія лексикографічних праць має відображати поняттєво-термінні системи економічної географії, географії населення, соціальної географії, політичної географії.

До підготовки фундаментальних суспільно-географічних лексикографічних видань потрібно залучати й фахівців із загального термінознавства. Успішному розв'язанню цієї проблеми сприяло б відповідне інституційне забезпечення (наприклад, утворення термінологічних відділів у структурі Інституту географії НАН України, Українського географічного товариства).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 488 с.
2. Влах М. Історія географії : навч. посіб. / 2-ге вид., доп., перероб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 338 с.
3. Влах М. Географія населення: словник-довідник. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 241 с.
4. Влах М. Науково-історичні засади суспільно-географічного термінотворення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Географія. 2021. № 1(50). С. 21–29.
5. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 344 с.
6. Круль В. П. Теорія і методологія географічної науки (ретроспективний огляд до 70–80-х рр. ХХ ст.) : навч. посіб. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. 344 с.
7. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до соціальної географії : навч. посіб. Київ : Знання, 2000. 204 с.
8. Пащенко В. М. Атрибутивне наукознавство. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 336 с.
9. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. Київ : Вища шк., 1996. 231 с.
10. Рудницький С. Начерк географічної термінології. *Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ*. Львів, 1908. Т. XII. 151 с.
11. Рудницький С. Причинки до географічної термінології. Вступ. *Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ*. Львів, 1913. Т. XV. Вип. II. С. 1–16.
12. Савчук І. Г. Словник суспільної географії. URL: <https://geohub.org.ua/geography> (дата звернення : 02.12.2022).
13. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник. Одеса : Астропринт, 2009. 544 с.
14. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Методологічні засади географічної науки. Херсон : Видав. дім «Гельветика», 2020. 366 с.
15. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 444 с.